

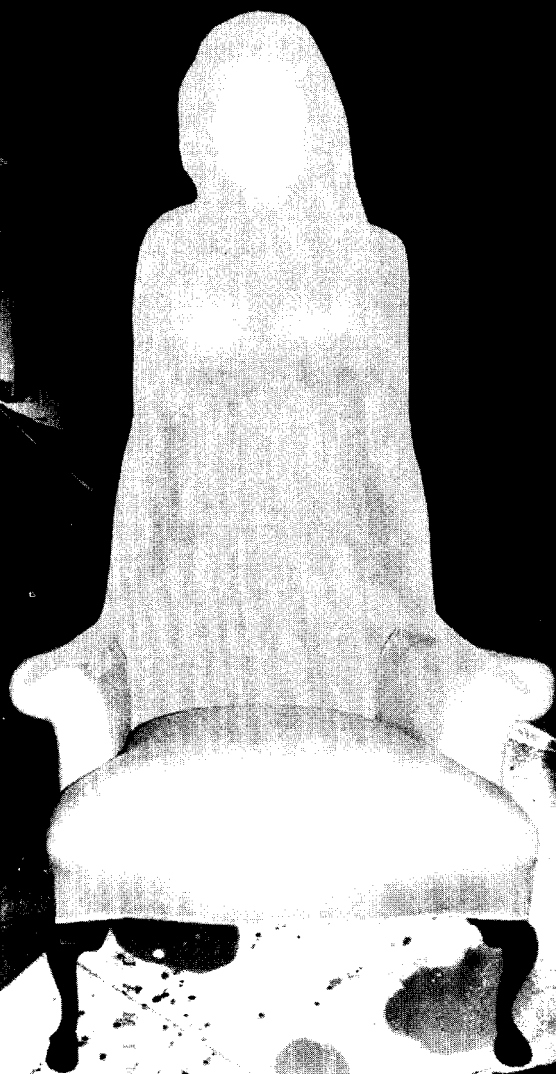
ХУРШИД ДУСТМУҲАММАД

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2011

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қиссалар

Оромкурси

Оппок ва хушрўйгина ётоқхона бекаси етовида лифт хужрасига кириб, юқорига кўтарилаётган Кўклам Тонготаров «осмондан кучоқ очиб» тушаётган омадга «тушимми-ўнгимми» деб ишонолмай, нукул илжаяр ва ичи тошиб кетаётганини сездирмаслик учун дарҳол лаб-лунжини йиғиштиришга уринар эди. Худо бераридан қисмаса, ўн йилда битмайдиган мушкулинг икки кунда осон кўчаверар экан, лекин суриштириб келганда, бу ёғига Кўкламнинг ўзи ҳам ҳайрон: ҳе йўқ-бе йўқ домла Ниёзовичдан кўнгли қолди, худди овлоқда писиб, шуни кутиб юргандай Назиров домла зудлик билан уни хузурига чақиртирди. Гўё аввалдан тил бириктирилгандек, Назиров муддаонинг пўсткалласини айтди: «Беш йиллаб, саккиз йиллаб судралиб юрадиган олимчаларни жиним суймайди, ука. Узоғи билан – уч йил. Холос! Сиз – фан номзоди бўласиз, биз – қулингиз!»

Кўкламнинг ўрнида бошқа одам бўлса борми – муштипар онасининг зорига кулоқ тутиб, «укамизни уйлаймиз», дея тўй тадоригини бошлаб юборган саккиз опаси-ю, шунча поччасининг хузурига қанот қоқиб учиб бориши муқаррар эди. Лекин Кўклам «олий маълумотли бўлдим!» деб яримта дўпписини осмонга отиб, келган юртига тўзиб кетаётган мишиқи сабоқдошлари қатори қишлоққа қайтиб боришни ўзига эп кўрмади – яна уч-тўрт йил сабр қилса, у – олим! Кимсан фан номзоди бўлади!.. Ана, ундан кейин бошини ғоз тутиб кириб борса арзийди қишлоғига, қариндош-уруғи, дўст-душмани хузурига!..

Йигирма йиллар муқаддам раҳматли бўлиб кетган отасининг марҳамату мурувватини унутмаган домлалар ҳали йўқ эмас. Ниёзович бўлмаса, мана, Назиров бор. Назиров домла биринчи қамти келишдаёқ Кўкламнинг чўнтагига «фан номзоди» деган патгани солиб қўйгандек бўлди! Оилалилар ётоғидан жой олиб бергани-ку, Кўкламтойни нақ гижинглатиб юборди!

Секинроқ айтасизми! Ҳамкурсларига кўшилиб талабалар ётоқхонасида тишини тишига қўйиб икки-уч ой кун санаган, сўнг, «Ҳай, биродарлар, ит ётиш-мирза туриш бизга тўғри кемайди», деб ижарама-ижара сан-ғиган, мана, ҳамқишлоқларининг наздида «кимсан – аспирант»лик мартабасига етишганда ҳам шаҳарнинг гадейтопмас бир овлоқ кўчасида минғир-синғир кампирнинг катақдек қазноғида яшаш жон-жонидан ўтиб юрган Кўклам, Назиров домланинг, «Дунёга донғи кетган оилалилар ётоғида яшайсиз» деганини эшитиб азбаройи хўрлиги келганидан кўзидан тиркираб ёш чиқиб кетди. Қулоғига ишонмади. Ичида, «Йўғ-э!» деб юборди. Башарти Назиров домла суханбардорлигини адо этилишини уддасидан чиқмаган тақдирда ҳам Кўклам Тонготаров шу бир оғиз шафқатли калом тафтига йил бўйи исиниб юрарди!.. Оғзини тўлдириб домласига ташақкурлар ёғдирмоққа лаб жуфтлаганида ботиндан келган унсиз садо уни ниятидан қайтарди: «Ҳа, ёрдам қилса кипди-да, Кўкламбой, ўғлим. Вақтида Назировлар отанг туфайли одам бўб қолган. Ҳар қасу ноқаснинг олдидида қадрингни ерга ураверма, болам!..» Кўклам отаси туфайли «одам бўлиб қолган»ларнинг кўпини учратди, шаҳарга келиб олий мактаб паттасини қўлга олғунига қадар ҳам юки ерда қолмади, илло унинг ич-этини кемайраётган дард буткул бошқа – етти иқлим кўрмаган ножинс-бетайин бир майл ўзига қаердан ёпишганини билмай дарди-дунёси зимистон эди. Бунинг қандайин дард эканини бировга оғиз очиб айтолмас, ўзича ўйлагани ўйлаган, кўнглининг бир чеккасида бу – ожизлик касалимикан деган шубҳаларга борар, шундай ўйлардан толиқа бошлаганида негадир отасининг салоҳияти, нуфузи тўғрисидаги ривоятлар қайтадан қулоғига чалингандек бўларди... Ҳазиям, ман-ман деган тирик оталар елиб-югуриб битира олмаган юмушларни йигирма йил муқаддам раҳматли бўлиб кетган отасининг обрўси қойиллатиб ўринлатяпти. Башарти Кўкламали Жанобали Тонготаровнинг яккаю ёлғиз суюкли ўғли бўлмаганида бундайин иззат-икромни ҳаётда кўрмаслиги тайин эди... Ғизиллаб юқорига сирғалаётган лифтнинг

галдир-гулдир нағмаси Назиров домладан қайтаётган оқибатнинг акс садосидек аллалаётганди – беканинг шанғи овози хаёлини бўлди:

– Бу – каттақонларри ётоқхонаси, ука. Ҳаммаси оилали. Яримдан кўпининг биттадан боласи бор. Яна ярмининг хотини иккиқат. Тушундийми?.. Янаги ҳафта уйлансангиз келинни опкеласиз! Ўша учун рухсат беришди.

– Ким рухсат берди? – сўради Кўклам овозини мулойимлаштириб.

Бека жавоб ўрнига совуққина безрайди. Лифтнинг эшиги очилди. Рўпарадаги деворда тўрт-беш тилда такрорланган «Хуш келибсиз!», «Мартабангиз улуғ бўлсин!» ёзувларига кўз югуртириб улгурмай Бека «Бу ёққа» деб Кўкламни йўлақдан ўнгга бошлай туриб бояги оҳангда жаврайверди:

– Хоналар чиннидай, саришта. Биззи ётоқ анави устудентларники ёки ишчиларники сингари карвонсарой эмас. Эшиттийми?.. Мана, киринг. Ана, ҳаммаси яп-янги: устол, устул, калавот...

Кўклам рўпарасида Сусамбил юртининг байтулмоли ланг очилгандек «кирайми-кирмайми» деган истихолода бир зум тараддудланди-ю, ўзини бундайн иззат-икромга мутлақо ҳақлидай тутмоғи лозимлигини эслаб хонага бош суқиб ичкарини назардан ўтказга бошлади. Нигоҳи каравотнинг оёқ томонида деворга туташ қўйилган оромкурсига қадалди-ю, юраги орзиқиб кетди! Қўл-оёғи бўшашиб миясига қон тепди, кўзининг ичи кизиди. Хаёли бошидан учиб нигоҳини оромкурсидан узолмади.

– Кўрпа-тўшаклариззи пахтасини оқизиб ташмалаб юрмайсиз, ҳаммаси чиннидай, тўкис – шўттан берилган. Хўпми?.. Ташқаридан ҳеч бало кирмайди – ичкаридан игна ҳам чикмайди, тушундийми?!

Кўклам Беканинг бетамизларча назар-писанд этмай вайсашини хаёл аралаш эшитди ва энсаси қотиб «Чиқиб кетақолса-чи!» деди ғижиниб. Бека эса ўзига аталган келинлик амлоқини икки қўллаб унга топшираётгандек миннату писандаларга тўлиб-тошган оҳангда хизмат вазифасини адо этаверди:

– Ана, устолчирок, чойнак, пела. Оромкурсини кўрдийз... Савлат тўкиб ўтиришши ўрганинг... – Кўкламнинг назарида Бека шундай деб унга зимдан ола қараш қилгандай туюлди. Бир кўнгли, «Савлат тўкиб ўтириш қочмас, лекин оромкурси зоти юрак-бағрингдан урса нима қилиш керак, опой?» деб сўрамоқчи эди, сўнгги дақиқада Беканинг шанғилиги боисми, ундан маслаҳат сўрашни ўзига эп кўрмади. Аёлнинг гапи тугайдиганга ўхшамасди: – Кийимми ишкопга иласиз. Ҳар балони тикиштираверманг этга, таракан ўлгур босиб кетади! Эшиттийзми?! – Кўкламнинг кўнгли беҳузурланди. Бека дераза ёнидаги ойнаванд эшикни очиб осма айвонга чикди. Кўклам шундагина жувоннинг пакана, бикқа семизлигини, турки-тароватининг ўзиёқ бефаросатлигидан далолат бераётганини пайқади. – Балконга қақир-кукур кўйишга рухсат йўқ. Искалад бўп кетмасин, тагин. Тушундийзми?..

– Тушундим...

Бека Кўкламнинг жавобига қизикмагандек индамай эшик томон юрди.

– Мен қайтиб хонангизга кирмийман. Бизда биров бировникига кадам босмийди. Ҳамма ўзиминан овора. Эшиттийзми?!

Эшик ёпилди. Кўклам кулоғининг шанғиллаши босилишини кутиб хона ўртасида серрайиб турганида эшик шарақлаб очилди. Бека калитни узата туриб баттар шовқин солди:

– Калит эшикни оғзида қомасин. Кўчага чикқанда пастдаги қоровулга қолдириг. Эшиттийзми?.. Каттакон бўб кетганингизда холис хизматимиззи унутмасиз, оповси?!

Кўклам чурқ этмади. Мажҳул аҳволда гарангсиз кўлидаги юпка, жомадоннусха портфелини стол оёғига суяй туриб «Бечора» деб кўйди шивирлаб, сўнг қад ростлади-да, хонага қайтадан кўз югуртирди. Нигоҳи оромкурсида тўхтади – сутдек оқ нур таратаётган оймомага термилгандек кўзлари қамашди... «Жуда аломат-ку, – оғзининг таноби қочиб кўнгли суст кетди Кўкламнинг. – Вой, ву-у, сутга чайилганми?.. Кинодаги-

дан қолишмайди...» У биринчи рўбарў келган оромкурсиларни ўзича хе-е ўша – ўсмирлик қалбига ажабтовур туйғу уруғини қадаган – кинода кўрган бир жуфт оромкурсига қиёслашга одатланган эди. Бу сафар ҳам одатини канда қилмади... Кинода кўрганларининг орқа ва ён суянчиқлари сербар, устига тўшалган момик, ғилофи полга довур ястанган, оромкурсида чўкиб кетгудай бўлиб ўтирган... (ха, Кўклам эркак ва аёл туфайли ўша оромкурсиларга шу қадар қаттиқ разм солганига ва ўша лаҳзадан, ўша кундан ўзида мавҳум ўзгаришлар юз бераётганига кўп маргалар икрор эди!) сархуш нигоҳлари, кўз боқишлари бир-бировига чирмовик ўтдек чатишган эркак (аллақандай бойвучча, амалдор) ва сулув аёл ёш Кўкламнинг энди-энди сув боғлаётган қалб қатларида ёруғ жаҳоннинг энг саодатманд жуфти ҳалолидек таассурот қолдирган ва қишлоқ шароитида, ўзидан бўлак эркак зоти бўлмаган оила – «аёллар салтанати»да вояга етаётган бўз бола қалбининг туб-тубида ўзгаларга мутлак ошкор этилмас тотли, етишиб бўлмас бир орзу кўз очган эди... Кўклам кўнглида ғалати ўзгаришлар юз бериб хаёллари мутлақо нотаниш овлоқларга тентираб кетганида хоҳиш-иродаси ўз ҳолига қўядиган, шундан маст бўладиган одат чиқарди. Бундай дамларда ўзини ўша фильмдаги эркак ўрнида ҳис қилар, оромкурсига ясланганича тасаввурига муҳрланган нотаниш аёл чехрасига сукланиб боқар, бунга сайин ифодалаб бўлмас даражада хузурланар, сўнг, эс-хушини йиғиб олгач эса бундай қилиқлари ўзига бачканалик, бемаънилик бўлиб туюлар, дам ўзининг устидан кулиб, дам ғазабини тўкиб солар – ҳамма айбни ўзини бузган ўша фильмга ағдарар эди.

У кино томоша қилишдан юраги безиллайдиган бўлди. Иттифоқо кўзи оромкурсига тушди дегунча нигоҳини олиб қочар, ичида ижирганиб оромкурси зотини ҳақоратлар ва... беихтиёр унга сукланиб қараётганини кейин сезиб қоларди. Шундай беҳаловатликлар боис, ҳаловатни танҳоликдан топадиган бўлди.

Шундай пайтда шаҳарга ўқишга жўнаши айни муддао бўлди – у тор ҳужрада димикқан одамдек шаҳарга жон-жон деб келди. Ўқишга кирди-ю... қабулхоналарда,

рахбару раҳбарчаларнинг эсни оғдиргудай ҳашамдор хоналарида бурчак-бурчакларга биқинган ёхуд хона ўртасида ялпайиб, қадди-бастини шармандаларча кўз-кўз қилиб турган оромкурсиларни кунда-кун ора кўриш одатий ҳолга айланди – оромкурсига бўлган саркаш майл унинг кўл-оёқларига шафқатсизларча кишан ура-верди. Касаллик зимдан уни маҳв эта бошлади. Бора-бора суянчиғи чўғдай қизил ва ён-верига елпарракдай айланадиган бекарор оромкурсиларни кўрганда ўзини кўярга жой тополмайдиган бўлиб қолаётганини пайқади. Ҳар сафар нотаниш оромкурсига рўбару келганида ўша фильмдаги манзара ихтиёрсиз сурадда хаёлида жонланадиган, хотиралар жонланган пайтда оромкурсилар ҳақидаги бемаъни ўйларини кувиб солиш истагини унутадиган бўлиб қолди ва кўнгли суст кетган шундай дамларда мавридини топиб бирон оромкурсида ҳордиқ чиқаришга одатланди... Лекин аслида у оромкурсига муте бўлиб қолаётганидан норози, қандай бўлмасин ўзидаги бундайн иродасизликка чек қўйишни ўйлар, бунинг бирдан-бир чораси сифатида ўзини чалғитар – аксари ўқишга муккадан кетар, сабоқдошларига қўшилиб босим улфатчилик қилар, кечгача дўконма-дўкон изғиб кўлтиқ-қўлтиқ китоб кўтариб келар, ижарадаги хонасига камалиб олиб кироатхонликдан бош кўтармас – шундай кезларда неча кунлардан буён мияси оромкурсилар тажовузидан халос бўлганидан яйраб, эмин-эркин яшаш бахти насиб этганидан чексиз қувонар, қувонгани заҳоти ранго-ранг оромкурсиларнинг турқи-таровати хаёлига тирғала бошлар, неча кун ўйламагани, унутгани жазасига сон-саноксиз оромкурсилар тепасига лашкар тортиб келарди. Кўклам аввалига бўш келмас – лаънатлаб, болохонадор сўкиниб оромкурсилар исканжасидан халос бўлишга уринар, дам ўзини одамгарчиликдан чиқарган ўша фильмни, дам фильмда кучоқлашиб-суйкалашиб ўтирган эркак-аёлни бўралатиб сўкиб ўзини ўнглаб оларди.

Хуллас, шаҳар унинг «касали»ни зўрайтирди. Сўнги марта домла Ниёзовичникидаги оромкурсига ишки тушди. Баланд суянчиғи қиз боланинг белидек нозик, андак

орқага эгик – ўтирган киши ясланадию хаёлан арши аъ-лога парвоз қилади!.. Факат оромкурсининг оёқлари кўздан пинҳонлиги Кўкламнинг кизикишига чўғ қалади. «Оёқларини этагига ўраб олгани нимаси!.. Наҳотки, бирон айби бўлса?» деб ўй сурди, шундай сарвқомат оромкурсининг гўзаллигига путур етказган Ниёзовични дидсизликда айблади, қандоқ бўлмасин нозикбел оромкурсининг оёқларини кўришга қасд қилди. Бирок домласиникида, тагин, кимсан Ниёзовичдек баобрў профессорнинг оромкурсисиди ясланиб ётиш, лоақал ўтиришни кўзлаш нақадар шаккоклик эканини тушуниб ўзини тизгинсиз майлдан қайтарди, қайтарса-да, шайтон ҳийласига учиб лоақал ёйқомат оромкурсига суқланиб боқиш илинжида арзимас важлар билан домласиникига танда қўйди. Домла Ниёзович суяги йўғон, бўйчан, лекин ориқ, кўкраги ботик, афтидан – айниқса дўрдоқ лаблари, чақчайган кўзларидан бўшанг-баёв кўринадиган шогирдининг бадниятини пайқамади. Яхшики, Кўкламни бу ниятдан нақ яратганнинг ўзи қайтарди – у қилиқлари ўзига бачкана, нафратомуз туюлаётганини сезгач, ақлидрокини ўғирлаган ўша оромкурсини ҳам, заиф ва телбавори хоҳиш-истакларини ҳам бўралатиб сўқди – Ниёзовичникига қайтиб оёқ босмади!..

У ўзидан босим нафратланса, ўзига шафқатсизроқ бўлса бемаъни одатдан буткул қутулишга умид боғлаган эди: диплом ҳимоясига чалғиди – ҳимоя қилди, қишлоғига қайтиб ҳамма қатори орзу-ҳавасли дунёнинг юмушларига шўнғиш тадорикини кўрди – ана шунда нима жин уриб кўнгли олимликни тусаб қолди!.. Ҳамма қатори олий мактаб паттасини қўлтиқлаб қишлоғига қайтишни ўзига эп кўрмади – шаҳарда қолди!.. Домла Ниёзовичнинг вазмин, оталарча йўл-йўриғи бир баҳона бўлди, холос! – Кўклам, «Қишлоқда ишласам, оила курсам, бола-чақа ортгирсам ҳамма балодан қутуламан!» деган қарорини ҳам унутди – шаҳарда қолди! Яна ўқиш, яна китоб, яна қалам-дафтар, яна хаёлларга тутқун кунлар турмуш тарзига айланди... Бир кўнгли домла Ниёзовичга узрини айтиб қишлоғига жўнамоқчи ҳам эди – сабр

қилди, сабр қилгани сайин эса... ахён-ахёнда профес-сорникига боришга тўғри келиб қолар, тўртинчи қаватга кўтарилиб домласининг икки қаватли, залворли эшигидан кириб борди дегунча бутун вужуди, бор иродаси камалакқомат оромкурсининг ихтиёрига кўчарди... Бир сафар телба хаёллар измида, «Шу офатижонни менга совға қилинг, домла, Аяникидаги хонамга обориб кўяман», демоқчи бўлди – ботинолмади. Ва хонумони икки ўт орасида куйиб кул бўлавергач, жонидан тўйди – ҳамма ғишавани шартга бир ёқлик қилди-қўйди: «Бўлак мавзу танлайман» деган баҳона топди-ю, домла Ниёзовичдан айнади.

Ўша куни Назиров домланинг қўлига тушмаганида қишлоққа жўнавориши тайин эди – начора, насиб экан – қолди. Бир чеккаси, унинг «Илм қилмайман» деган гапини эшитиб Назировнинг капалаги учди. «Ҳай-хай-хай, бир айтдингиз, қайтиб оғзингизга олманг бу сўзни» деди, «Раҳматли Жанобали акамиз ўғлонлик бўлганларини эшитганда муборак этгали биринчи бўлиб етиб борганларданмиз-а!.. Агар сизди кандидат килолмасак у кишимнинг руҳи-поклари олдида ким деган одам бўламиз!» Кўклам домланинг ўпка-гина аралаш итобини эшита туриб, туйқус мияси чатнаб кетди – «у кишимнинг руҳи-поклари» деган каломдан сапчиб тушди. «Отамнинг руҳи-поклари!.. Отамдаги маслакмуҳаббат!.. Мансабу мартабага мутелик!..» Кўкламнинг мияси яшин тезлигида ишлай бошлади. «Талабалар ётоқхонасидан тинчроқ, холироқ ижарага қувиб борган, сабоқдошлари қатори қишлоққа равона бўлиш ниятидан қайтарган ҳам у кишимнинг руҳи-поклари, у кишимнинг қонларида кўпирган орзу-истаклар эмасмикан?!»

Кўклам бундай хаёллар осмондан тушмаганини, улар кўнглининг туб-тубини ҳовузга чўккан харсангдек эгаллаб ётганини жуда яхши билар эди. Билар эдию... уни кўзғатмасликка аҳд қилган, ҳамма аламини ўзида ғайриинсоний майл туғдирган шармсиз кинодан олишга одатланганди. Мана, ниҳоят, оғир тош кўчди, уни кўзғатмасликнинг сира иложи қолмади – ҳовузнинг тубида чайқалаётган сув кора балчиққа беланди...

Кўклам саккиз қиздан сўнг дунёга келган, нуфузли вилоятнинг катта амалдори бўлмиш отасининг яққаю ягона овунчи ва қувончи экан. Шунча йил сабрбардошини тегирмонга солиб туйган худованди карим ниҳоят кўнгли ийиб ўғил ато этгани шарафига юртга дастурхон ёзган отаси эл-юрт олдида «Бизнинг ўғил кам деганда шаҳарга ҳоким бўлади!» деб калонсўз айтган жойи бор экан...

Падари бузрукворининг ўша калон сўзини Кўкламга кўп эслатишган – биров астойдил, биров кесатикларга ўраб-чирмаб етказган – Кўклам хушига келса писанда килувчиларга қасдма-қасдига: «Нима, Амир Темурдек соҳибқирони муаззам ўн ёшли Улуғбекка неча улусни инъом этганида отамдек вилоят раҳнамоси якка-ёлғиз меросхўрига яхши ният тилашга ҳақ-ҳуқуқи йўқми?!» деб ҳаволанишнинг кифтини келтирар, шундай деб отасининг руҳини шод айлагандек бўлар, бундан қувонгани сайин ўзидаги мубталолик балоси отасидан бошланган бўлиши эҳтимоли ҳам йўқ эмаслигини ўйлаб кетарди... Тагин ким билади дейсиз, отаси ўғлим шундай бўлсин деб ният қилмагандир ахир. «Шаҳарга ҳоким бўлади» деганида мартабали, эл-юртга танилган одам бўлишини кўзлагани аниқ, ҳеч замонда қаерга борса ўзини одамлардан обкочиб, чекка-чеккада оромкурсилар ишқида ўз ёғига ўзи қоврилиб юришни у дунё, бу дунё ўйламагандир. Борди-ю, Жанобали Тонготаров ҳаёт бўлганида, Кўклам дасти дароз отажонининг меҳрибон паноҳида ўсиб-улгайганида омад бедовидан тушмайдиган кетворган йигит бўлар, жилла курса, ҳозиргидай ғалати, бачкана, кўз кўриб-қулок эшитмаган телба-тескари майлларга банди бўлиб юрмас эдими?..

Шаҳарга келиб ўқишга кирганида Кўклам фақат талабалик насиб этгани учун эмас, талабалик баҳона, шаҳарнинг қайноқ ҳаётига шўнғиб кўнгил тубига қозоннинг қурумидек ёпишган – уни дам-бадам телба кўйларга солаётган ғайриинсоний майлни унутишни кўзлаб қувонган эди. Аввалига ўйлаганидек бўлди – уйдан, қишлоғидан, туғишганларидан узоқлаш-

ди-ю, ҳамма-ҳаммасидан кутулганга ўхшади. Мияси тиниклашди, қабул имтиҳонларини топширишда омад кулиб боққанидан севинчи ичига сиғмай, янги танишаётган тенгқурларига кўшилиб, кушдек қанот қоқиб учгиси келди. Ундай деса, омад ўз-ўзидан кулиб бокмади – имтиҳонларда зарур баҳоларни олгунича ҳар кун-ҳар соат атрофида гиргиттон бўлаётган домлалар оғзидан бол томиб унинг отасини эслашди. Шундай дамларда Кўкламнинг тинчи бузилар, гўё ўз отасининг фарзанди эканлигини эслашнинг ўзиёқ унга малол келаётгандай туюларди.

Кўклам хаёлларининг идрокдан олис қатларида «Отамда гуноҳ йўқ!» деган иқрорини мустаҳкамлашга кўп уринди: раҳматли баобрў лавозим эгаси, егани олдида, емагани ортида... уйимизни оромкурсига тўлдириб юбормаган... Онасини неча дафъа саволга тутди – тайинли жавоб ололмади, барибир ҳоли-жонига қўймай суриштирди, алҳол онаси тилга кирди: «Отангнинг фикри-ёди идорадаги курсида эди... Қизил суянчиқли оромкурсиларни сенлардан, мендан ортиқ кўрар эдилар, раҳматли...» Ана, Кўкламнинг ўйлагани тасдиқланди – идорадаги мансаб курсиси отасининг жони бўлган! Ётса ҳам, турса ҳам ўша оромкурси гирдида айланиб-ўргилган. Ҳар сафар хотини бошқоронғи бўлганида «Ўғил кўрсам, шу курсини мерос қолдираман», деб ўйлаб режалар тузиб юрган, қиз кетидан қиз туғилаверган – йиллар мобайнидаги орзу-ният қонига ўтган ва қарабсизки, ажойиб кунларнинг бирида ўша ботиний орзу-ниятларнинг ижрочиси сифатида Кўкламали туғилган... отасининг дилидаги тилига кўчган...

Кўклам мулоҳазалар юкининг залворидан бўйнини қисиб қолди: «Отамдан мерос касалликмикан?!» деган шубҳадан эҳсонаси чиқиб кетди. Бу кашфиёт Кўкламни эсанкиратди. У қаерда, кимнинг ҳузурида турганини, нима ҳақда суҳбатлашаётганини ҳам унутиб, боши эгилиб гавдаси чўкиб қолди. Бундай ташвишдан беҳабар Назиров домла шогирдининг кифтига қоқиб уни юпантирди. «Пича оғирликка чидайсиз, ука, бу ёғи жўнашиб кетади...»

Жўнашиб кетди ҳам... Тақдирнинг бундаин чароғон кўчаларига йўликиш Кўкламнинг етти ухлаб тушига кирмаган, осмондан-да бепоёнроқ хаёл уммонида адашиб-улоққан кезларида ҳам хаёлига ташриф буюрмаганди, бундай маъмурлик! Муқаррар, отасининг руҳи-поки қўллади! – хона ўзиники, барча жиҳозлар унинг измида: каравот, стол, стул, столчироқ, оромкурси... ўзи – ёлғиз. Биров бировнигига қадам босмайди бу ётоқхонада... Назиров домла «Шогирдим янаги ҳафта уйланыпти», дея ётоқхонадан жой тўғрилаган, акс ҳолда бу жой, бу имконият, бу роҳат-фароғат отликка йўқ-а!..

Кўкламбой охиста каравотга ўтирди, тирсақларини тиззасига, даҳанини кафтига қўйганича бамайлихотир оромкурсини кузатди: ён ва орқа суянчиғи яхлит, ёйсимон эгик, унга беҳад оқ сунъий чарм қопланган... ипақдан-да момик-майин-мулойим... таглик – оқ, ҳатто кўз илғамас чок туширилган, кашта тикилган... оромкурсининг оёқлари нозик, токнинг янги кўқарган новдасидек бокира, самбит новдасидек силлик, адл... бутун бўйбаста Кўкламнинг вужуд-вужудини маҳв этадиган даражада гўзал, гўё Кўклам Тонготаровни ақлдан оздирмоқ ё бўлмаса бу фоний дунёнинг қил кўпригидан ўтказиб синамоқ муддаосида кимдир уни қасддан шундаин сулугга қўшиб хонага камаб қўйгандек эди...

Кўклам номсиз бармоғи асабий силкинаётганини сезди. Осма айвонга чиқиб ташқарига – кўчага, ҳар ёққа илашиб-биланглашиб кетган ёлғизоёқ йўлларга, майдончага, йўловчиларга... мовий осмонга аланглади – «Тўққизинчи қаватда экан-да, ошиёнимиз!» дея хитоб қилди, оғзининг таноби қочиб, орқага ўтирилди. Шу топда у соатлаб, балки то қоронғи тушгунга қадар янги ошиёнидан кўз узмай туришга рози эди, бироқ кўм-кўк дераза парда ортида ял-ял товланиб, гўё бадани оқлигидан уялгандай сукутга чўмган оқ-оппоқ оромкурсининг тепасига келди, кафтларини унинг яланғоч кифтига қўйди ва оёқларидан мадор аригандек «шилқ» этиб чўк тушди, ён суянчикка пешонасини босганича оғир-оғир нафас ола бошлади.

Шу алфоз алламаҳалгача сукут саклаб ўтирди, хаёлларини ўз оқимига қўйди – ўтираверди... алҳол, миясида, «Нима қиялпман?» деган савол туғилгани ҳамоно дик этиб ўрнидан турди, «Э, кўзингни оч-е!.. Қанақа йигитсан, ўзи?!» деб бўралатиб сўқмоқчи эди, лаб жуфтлаган жойида оромкурси озор чеккан охудек инграб юборди. Кўкламбой бесўнақай ва бўйчан гавдасига ярашмаган хушомадгўйлик билан шошилиб-ўргилиб оромкурсининг елкасига қокди, тизгинсиз майлларини аёвсиз сўқишга тушганини унутиб стулга оғир чўқди – битмас-туганмас орзуси мустажоб ўсмирдек кўнгли ийиб гўшаи амлокига сукланиб разм солди. Чирокни ёқди, портфелидан сочиғи, сокол қиртишлайдиган анжомлари, қалам-дафтарларини олиб столга терди. «Бир йиллик режаларни қоғозга тушириб беринг – икки кун муҳлат!» деган эди Назиров домла. «Эртага ёзаман», деди Кўклам бепарво қўл силтаб ва илмий мавзуини эслаб мийиғида кулди. «Инкорни инкор!» Хўб топди-да, мавзуниям!.. «Навоий – инкор, Машраб – инкор, Улуғбек – инкор!.. Донишманд зоти борки, ўзидан бурунги тафаккурнинг инкори!.. – Кўклам оғзига келган алломалар номини санай кетди: мўйсафид Афлотун ўсмир Афлотуннинг инкори... Берклини мазах қилган, Декартни икки пулга олмаган Дидро жаноблари, демак, айни чокда уларни инкор этган... Ёруғ дунё кўзига лаҳаддан торрок, қоронғироқ кўринган Яссавийнинг олдида бочкадан ҳаловат топган Диогеннинг донишмандлиги чикора!.. Мана, каминаи камтарин ҳам ҳазрати Яссавийга тенг-лашолмасак-да, диогенсифатлардан, ушбу хонаи хос мен учун ёруғ дунё – барча орзу-ҳавас, жами донишлик шунда, дея ўтиравераман!.. Режаларимни икки кунда қоғозга туширмайман... Қишлоққа қайтиб барча рисоладагидек тенгқурларим қатори уйланмайман... Телбалик бўлса-да, ҳа-ха, ҳар қандай кашфиёт бошида телбалик бўлиб кўринади. Эҳтимол, фақир – тирик башоратдирман?! Ҳозир менинг дард-касалимни эшитган одам кулиши муқаррар, ким кулса кулаверсин, лекин яна ўн-йигирма йиллардан кейин одамзод қавми орасида оромкурсини севиш касаллиги тарқаса нима бўлади?

Қани, хўш?! Вабодек, ўлатдек тарқаса?.. Курси деб одамлар одамлардан безиб кетса, курсидан ором топиш илинжида бола отасининг, ота хотинининг баҳридан ўтса, ёппасига шундай бўлса!.. Оромкурси жиннисига айланиш спиддек ёпишса одамларга... у-у!.. Ҳозирги меҳрокибатлардаги совуқчилик, инкорни инкорлар ҳолва бўлиб қолади, Кўкламани жаноблари!.. Ана ўшандагина инсоният оромкурсига ишқи тушган биринчи одам – Кўклам Тонготаровни эслайдилар... Биринчи одам, биринчилик эса ҳеч қачон қурбонсиз қўлга киритилмайдди!.. Инчунин, нима бўлса бўлар дейману ҳаммасига қўл силтаб кўнглимга қадрдон майлларни қувиб солмайман – барини худо кўтарсин, дейману кўнглимнинг чигил жинкўчаларида адашиб-улоқиб юравераман, ўзим билан... анави, офатижон парипайкар билан...

Кўклам кўнглининг овлоқ муюлишлари аро сайри саёҳатни бошлаб юбораётган ҳам эдики, беҳосдан қорни ғўлдиради. «Ёпирай! Бу ёқда қорин бор, нафс деган юҳо оёқдан олмасайди!», деб фаромуш бўлаёзди, аста ўгирилиб оромкурсига назар солганича тек туриб қолди. Оромкурси худди бошига ёпинган ҳарир рўмолни биров тортиб олгану, шу боис уялганидан бош кўтаролмай қолган келинчакдек дув кизариб сукут сақлаб турарди, унинг оппоқ либосга бурканган майин елкалари Кўкламнинг кўзига кузги япроқ янглиғ қалтираётгандай бўлиб кўринди – Кўклам бориб айвон эшигини ёпди. Қорни чулдиради. Апил-тапил кўйлак тугмаларини қадаб кўчага отланди, «Зумда овқатланиб қайтаман» деди-ю, ётоқхонанинг бикинидаги мўъжаз бозорчага чиқиб, пича ҳаялласа хонасини биров эгаллаб оладигандек шошқалоклашди – дуч келган егуликдан харид қилиб изига югурди. Хонасига кириб столга газит тўшаб нон, сомса, қатикни қўйди – уч-тўрт кишилашиб зиёфат бошлашаётгандай кафтларини шарақлатиб уриб, бир-бирига ишқаб, завқланди. Қатикни пиёлага солишга сабри чидамай шишаси билан кўтарди.

Қорин ташвишидан қутулган Кўкламбой чанқади, йўлак адоғидаги умумий ошхонага бориб чой қайнатишга, жилла курса, сув келтиришга эринди. «Сабр

килай, ўтиб кетади», деган умидда худованди каримнинг ердаги энг эркатой бандасидек талтайиб каравотга чалқанча ётганича кўл-оёқларини тарвақайлатиб ташлади. Ётган жойидан оқиш шифтга, ним пушти деворга, ним яшил эшикка, сутга чайилгандай оппок оромкурсига бот-бот тикилди. Хийла пайт ётди. Ширин уйку элитаётганини сезиб пича мизғимоққа тутинди, сўнг ижарадаги уйига жўнашни дилига тугди. Аяга, «Бугун келаман» деган, ортиқроқ ҳаялласа, кўча эшик ёнига чикиб «Ҳақ!» деб ўтирадиган Аянинг хавотирланишига ачинди. Ачинса, хозироқ тараддудланмоғи керак, аммо-лекин фавқулодда Кўкламбой Тонготаровга шундай бир гўшаи ошиён насиб этса-ю, бу ерда, момокаймоқдай оромкурси ўзини кўз-кўз қилиб турса-ю, биринчи кечада уни танҳо қолдириб кетиши инсофданмикан?! Бу мулоҳазалари устунроқ кела бошлади Кўкламнинг ва у Аяникига қайтиш ниятидан тезда айниди, эртанги кунга мўлжалланган юмушларини ўйлади, бугун бирор ишни қойиллатиб қўймаган бўлса-да, азбаройи босим ҳаяжонлардан толиқди, кўзи илинди...

Кўклам қанча вақт мизғиганини билмади, ширин туш кўриб уйғонган мурғакдек кўз очганида дабдурустан қаерда ётганини идрок этолмади, кўзини пирпиратди, ковоғини ишқади ва... нотаниш, лекин тотли ҳиддан сархуш бўлиб талтайиб, жилмайди. Яна кўзини юмди, ётган кўйи ўйлади: «Бу ниманинг иси?» – тополмади, ўйлади – шуури тиниклашмади, сўнг ирғиб ўрнидан турди, столчироқ тугмасини босди. Чирокнинг кенг, айлананусха қалпоғидан урилиб қайтган шуъласи каравотнинг оёқ томонида турган оромкурси устига чойшабдек ёйилди. Оппок оромкурси ним қоронғи хонада янаям окрок кўринар, бу етмагандай, у худди чироқ шуъласи билан бас бойлашаётгандай ўзидан нур таратар, Кўкламнинг назарида у яланғоч тиззаларини яланғоч билаклари билан кучоқлаб ўтирган қиз болага ўхшарди...

Кўклам чирокни ўчирди, хонани бояги сеҳрли нотаниш, лекин ниҳоятда майин ва тотли ҳид коплади... Кўкламбой бир-бир юриб оромкурси тепасига келди, унинг ёнгинасида каравотга ўтирди, оромкурсининг

елкаларига бетини босгудек бўлиб уни кузата бошлади. Шундагина у ниманинг хиди бу қадар безовта қилаётганини, ҳатто уйқусини қочириб юборганини пайқайди. Бу – сонсиз-саноксиз одамларни эс-хушидан айирган, ман-ман деган давангирларнинг бурнидан ип ўқазиб истаган нағмасига ўйнатган, не-не оқилу до-нишларнинг инсонийлик мартабасини бир пул қилган ва... Кўкламбой Тонготаровнинг қалбига булардан-да аянчлироқ даҳшатлар уруғини жадал қадай бошлаган оромкурсининг хиди эди!..

У оғир касалдан турган одамдек базўр кад ростлади, тиззалари қалтиради ва ўзини бошқара олмаётганидан, тик туришга мадори етишмаётганидан уялмай-нетмай ўзини оромкурсининг устига ташлади.

«Ҳе, ўқишши онсони чиксин! Қишлоғингга жўна!.. Онанг қон йиғлаб ўтиргандир, сени уйлантираман деб!.. Шунча ўқиганинг каммиди!» деб чакак қокди Ая. Кўклам тиржайиб тураверди, ётоқхонадан жой беришганини (оилалилар ётоқхонаси деса нақ балога қолади-я!), секин-аста ўша ерга кўчиб ўтишини айтди. «Онамдек бўб қолгансизу, Ая, сизни унутармидим, кун ора келиб тураман», деди астойдил кампирнинг кўнглини кўтариб. Аяга берган ваъдаларини дилида такрорлаб ҳам келаётганди, кўчма раста ёнида тўрт-беш хотин-халаж орасида қип-қизил деразапарда қўлма-қўл бўлаётганини кўрдию хаёли бўлинди. Кеча оқшом айвончада туриб хона ичига разм солганида тўқ кўк парда оппоқ оромкурсига мутлақо қовушмаганини сезганди. «Чўғдек қизил экан, оламан!» деди у, «Қизил билан оқ бир бирига чунонам ярашадики, хонани яшнатворади!»

Пардалиқни қўлтиғига қистириб ётоқхонага етиб келган Кўклам хонасига бир гапириб ўн кулиб кирди: «Хонани яшнатворамиз, сен гул-гул очилиб кетасан!.. – Кўклам шундай деб эски пардани ечди. – Қайси дидсизнинг иши-я, бу? Тўқлигини қара! Оппоқ баданингни ҳақорат қилаётганга ўхшайди!.. У дераза тоқчасига чикди-да, янги пардалиқни бир бошдан қискичларга маҳкамлади. «Чеккасини букмасак ҳам бўлаверади.

Муҳими – ранг! Қизил ва оқ, оқ ва қизил! А, лаббай!..» деди у оромкурсига ўгирилиб. Чинданам, оромкурси бирдан ял-ял яшнаб, товусдай товланиб кетди. Оппок елкалари, билаклари азбаройи уялганидан кизаргандек кўринар, бунга сари унинг латофатига латофат, тароватига тароват кўшилаётган эди.

Кўклам дераза тоқчасидан сакраб тушиб хонада у ёқдан-бу ёққа юриб, оромкурсини томоша қилди. «Бор-шудимни сотсам сотаман – сени кўғирчоқдек яса-тиб кўяман, – деди оромкурсига тиккасига. – Ҳеч ёққа чиқмайман, унда-бунда Назировга учрашсам бас, бу ёғи сен билан биргамиз-бирга!» Кўклам шундай дея оромкурсининг оқиш-қирмизи елкасини, билақларини силаб-сийпалаб турди-да, талтайиб, ялтоқланиб унга ясланди. Шу чоқ эшик жуда вазмин ва хижолатомуз эҳтиёткорлик билан чертилди. Кўкламнинг нафаси ичига тушди. «Бекага ўхшамайди, – деди у ичида. – Ким бўлдийкин?.. Кўшнилари бирон нарса сўраб чиқдимикан?.. Биров бировникига қадам босмайди, дейишгандику...» Кўклам эшикни очганида остонада бир-бирига икки томчи сувдек ўхшаш, ёш эгизаклардек бир хил кийинган, қадди-басти бир хил ўрта ёшлардаги икки нафар эркак, уларнинг ортида атлас кўйлакли жувон турарди. Кўклам аёлнинг башарасини кўролмади. Иккала эркак кўлида тутган патнисдаги анвойи ноз-неъматларни кўриб беихтиёр кўзи ўйнаб кетди, азбаройи тамшанганини яширолмади ва унутган сўзини бирдан эслагандек илтифотга кўчди:

– Марҳамат! – деб келувчиларни ичкарига таклиф қилди.

Атлас кўйлакли аёл ўнг томондаги эркакнинг елкасига дафтар кўйиб унга ниманидир қитирлатиб ёзди. Кўклам аёл томонга қарамоқчи эди чап томондаги эркак томоқ қириб унинг диққатини тортди.

– Биз оилалилар ётоқхонаси маъмурияти ихтиёридаги «Интизом»чилармиз. Мен – Хизматчи!

– Мен – Вакил...

Кўклам Вакилнинг овози мулоимроқ эшитилганидан унга ғалати кулимсираб қаради.

– Жойлашиб олдим, ташаккур... – деди шундан бўлак сўз тополмай Кўклам. Гапира туриб ҳар икки эркакнинг башарасини такқослади, «Вакил оқ-сарикдан келган, Хизматчи қуюқ қора қошли», деди эслаб қолишга ури-ниб. Сўнг ташриф буюрувчиларнинг авзоидан уларнинг муддаосини англамай таваккал қилди: – Шунча ноз-неъматларни... овора бўбсизлар-да...

У гапиргани сайин атлас кўйлакли аёл дафтари-ни дам Хизматчининг, дам Вакилнинг елкасига кўйиб китирлатар, Кўклам «Бу нима қилик?» деб унинг тагига етолмас, табиий, икки дароз эркак ортида у нималарни ёзаётгани ҳам Кўкламга қоронғи эди.

– Безовга қилганимиз учун хижолатдамиз, – деди Вакил тортинчоқлик билан паст овозда. – Қани, меваларга марҳамат... Нокдан олинг. Олма, шафтоли, узумдан... Кўнглингиз тусаганича...

Кўклам «мени калака қилишяпти» деган қарорга келди. «Майнавозчиликни йиғиштиринглар», демокчи эди, Хизматчи тилга кирди:

– Кўк парда қани? – деди у томдан тараша тушгандай ўдағайлаб.

Кўклам кар-соқовдек анграйди. Маъносиз илжайди.

– «Кўк пардани нима қилдийз?» деб сўраяпти бу киши, – саволни изоҳлади бояги мулоимлик билан Вакил.

– Шу ерда, хонада, – деди Кўклам шошиб. – Нимаиди?

– Хонадаги ҳар бир жиҳоз қандоқ қўйилган бўлса, шундоқ сақланмоғи керак. Сиз жойлашиб улгурмасингиздан ўзбошимчаликка ўтибсиз, – деди паст овозда, лекин дағдаға билан Хизматчи.

Кўкламнинг астойдил кулгиси қистади.

– Э, пардани айтаяпсизларми, дераза пардани!.. Арзимаган нарсани-я?!

Хизматчи қуюқ қошларини чимириб Кўкламнинг ҳикилдоғидан олди:

– Бизда арзимаган нарса йўк!..

– Хонадан айрилмай десангиз интизомга риоя қилоғингиз шарт...

– Хўп, хўп, хўп, – дея олди Кўклам ташриф буюрувчиларни шаштидан туширишни мўлжаллаб: – Хўп бўлади, акалар...

– Қизил пардани оласиз!

– Кўкини илиб кўясиз!..

«Тавба-а!.. Фаройиб-ку!» деганча Кўклам ҳушига келолмай, худди биров биқинига гурзи билан туширгандек бели майишиб, ранг-кути ўчиб, оромкурсини унутиб эшикнинг кесақисига суяниб қолди. «Қанақа одамлар, ўзи, улар?.. Аनावиниси бўрига ўхшайди-я!.. Начора... хоҳишимиз уларга маъқул келмади. Огоҳлантиришди. Агар кулоқ солмасак...» Кўклам қизил пардани олиб, ўрнига кўкини ила туриб бўғзига келган «ажратиб юборишади» деган гапни айтмай тилини тишлади...

Кўклам оромкурси билан аҳду паймон боғлашиб тўрт кун хонадан чиқмади. Назиров домланинг топшириқларини бажармади, Аяникига бормади, лоақал онаизорига икки энлик хат битмади – ундаги англаб бўлмас ғаддор майл бошқа барча одамий туйғуларни инкор этаётган – Кўклам Тонготаров ҳали инсоният қавмига маълум бўлмаган ана шу кашфиёт – инкорга банди эди... Ҳар куни ҳу-у кун ёйилганда уйқудан уйғонар, кўз очган замони ёнгинасида – ёстиғига туташ турган оромкурсини кўриб кўнгли ниҳоятда таскин ва оромлар топар, ўрнидан турмай оппоқ фариштасининг суянчиқларини сийпалар, ухлайверганидан шишиб кетган кўзлари оромкурсининг жамолига хўп бокиб тўйгачгина ўрнидан туриб авайлабгина уни жойига суриб қўяр, губор инганми-йўқми, эрталабдан артиб-суртишга тушар, бирда-ярим бозор-ўчарга чиқмаса, ғимирлаб, гудраниб, хиргойи қилиб оромкурси иккови дилтортар ҳангомалар билан кунларни кеч қилишарди...

Бир сафар одатдагидай кўчадан ғизиллаб қайтаётгани, ётоқхона эшигидан кириб мушукдан қочган сичкондек ўзини лифт хужрасига урай деганда қоровул чол ҳай-ҳайлаб тўхтатди уни. Кўклам ортиқча гапга тоқати йўқлигини яширмай афтини бужмайтирганича ортига қайтди. Чол буни сезса-да, парво қилмай илик муомала бошлади:

– Ҳа, болам, яшаётганингга бир ҳафта бўляпти-ю, на салом бор – на алик. Милтиқнинг ўқидай кирасан-кетасан, чиқасан-кетасан. Қаттан кегансан, ўзи? Кимнинг, қанақа одамларнинг фарзандисан? Бундо-оқ гаплашайлик, бўтам...

– Ишлар кўп, – деди малҳамдек муомаладан кўнгли ийиб Кўклам. – Вақт зик.

– Ҳа, салом-аликка вақтинг зиклик килса, лоақал манави хатларни ол – калашиб кетди-ку, булар.

Кўклам мўйсафиднинг қўлида учта буклоғлик варақни кўриб юраги шиғиллади.

– Уч кундан буён бир ўспирин ташлаб кетади «бериб кўйинг» деб, сен бўлсанг тутқич бермайсан, бўтам.

Кўклам хонага чиққандагина учала хатни очди. «Проф. Назировга учрашар экансиз», деб ёзилган хатга кўз қирини ташлади-ю, кейингисини ўқиди:

«Кўкламали! Яхши жойлашдингизми? Саломатлик?.. Режаларимиз нима бўлди?

Назиров».

Учинчи хат варақнинг бир бетини эгаллаганди, Кўклам унинг остида «Домлангиз» деган унвонни кўриб бирмунча хотиржам тортди, нафас ростлаш ниятида оромкурсига ўтирилди. «Шунақа-а, – деди шивирлаб. – Етишдим, топишдим деганда у ёққа чақирган – бу ёқда огоҳлантирган... «Режаларимиз нима бўлди?» эмиш»... Кўклам учинчи хатни олиб кўз югуртира бошлади, узук-юлуқ овоз чиқариб ўқиди: «Тузукмисиз?.. Тинчликми ўзи?.. Нега дарагингиз йўқ? Ёки ётоқхонанинг оҳанрабоси бор эканми?..»

– Бор, бор экан! – деб юборди Кўклам топишмоқ топган боладай қувониб. – Мана – оҳанрабо! Мана!

У балетчи раққослардек ихчам ва кушдай енгил оромкурсини икки қўллаб боши баравар кўтариб гир-гир айлантирди-да, уни жойига қўйиб хатдаги сўнги жумлани такрорлади: «Тезда менга учрашинг...»

Ўша куни Кўклам стулда қимирламай ёзув-чизувдан бош кўтармади. Фикр олишувлари зикр этилган буюк алломалар рўйхатини тартибга келтирди, Арастунинг баҳслари, Цецилийнинг маърузалари, Беруний ва Ибн

Синонинг савол-жавоблари юзасидан махсус мундарижа тузди, сўнг бир неча қоғозга... хилма-хил оромкурсиларнинг суратини чизди... хона қоронғилашиб қоғоздаги ёзувлар кўринмай қолаётганда орқа томонда кимдир чуқур энтикди. Шундагина Кўклам ҳамхонасини хаёлидан чиқариб юборганини, қарийб ярим кун асносида унга қайрилиб қарамаганини эслади. У гуноҳ иш қилиб кўйган гўдакдек қисиниб оромкурсига яқинлашди – сўзсиз-несиз чўк тушганча унинг елкасидан кучиб, суянчиғига пешонасини босди... Қорни оча бошлаганига карамай уйкуси келаётгани учун ётишга тутинди: ечинди, одатдагидай оромкурсини ёстиғига ковуштиргудай суриб келди-да, кўрпага бурканди... У ётоқхонага келганидан буён биринчи бор ухлаш олдидан кўлини оромкурсининг елкасига ташламай ётиши эди – оромкурси юз-кўзи билан ўраниб ётган Кўкламалига маъюс ва аламли бир назар билан тикилди...

Кўклам эрталаб апил-тапил кийиниб, Назиров домла хузурига етиб боргунига қадар ҳеч нарса ни ўйламади – кейинги кунларда ҳаётида юз берган ажабтовур ўзгаришларнинг хузур-ҳаловатини ҳам, илмий ишлари юришиб кетишини ҳам, Аяникига бормаи кўйгани-ю, Назировнинг мактубларини ҳам – ҳеч нарса ни ўйла-масликка уринди. Унинг феълида худди ҳаётда эришмаган орзуси қолмаган, гўё бир умр оқбиллак киборлар муҳотида улғайган одамларда учрайдиган намойишкорона такаббурлик пайдо бўлаётганди. Уни ҳаётда қарийб ҳеч нарса ажаблантира олмас, зеро, Кўклам Тонготаров учун оромкурсининг васлигина яккаю ягона ҳаётий маслакка айланган, турмушнинг ҳаловатию таровати, эминлигию эркинлиги фақат ва фақат ушбу маслакка дахлдор бўлиб қолганди. Ким билади, ўша куни Назиров домла аввалига чиройи очилиб, кейин қовоғини уюб қарши олмаганида, кесатибми-бошқа қилибми, «Кўкламалижон» деганида эркаловчи қўшимча Кўкламга оғир ботмаганида, тўрт кунни беҳуда ҳавога совургани, қайта-қайта чопар жўнатганида ҳам, хат ёзганида ҳам ғизиллаб етиб келмагани учун Кўкламни ношудликда айбламаганида, ҳаммаси ҳам майли-я, «Оилали-

лар ётоқхонасидаги ҳар кунингиз ғанимат, хотинингиз йўқлиги учун ҳар дақиқада кавушингизни тўғрилаб қўя қолишади, у хонанинг иштиёқмандлари озмунчами, мен бўлмасам», деб миннат қилмаганида Кўклам Тонготаров билан оромкурси ораларидаги апоқ-чапоқлик риштаси икки қовушган дилни қандайин саодат водийларига етаклар эди, бу ёғи бизга қоронғи... Ҳар қалай Назиров домланинг сиқуви Кўкламдаги бояги такаббурлик туйғусини эмас, унинг ўзини чунонам эздик, азбаройи Кўклам мувозанатни йўқотди... унинг попуғи пасайди...

У югуриб, югургилаб, зипиллаб кетаётганида тўсатдан Назировнинг айтганларини эслади-ю, такка тўхтади. Нима деди?! «Ётоқхонадан кавушингизни тўғрилаб қўйишади» дедими?.. Яна... «У хонанинг иштиёқмандлари тўлиб-тошиб ётибди» деди... Демак, оромкурсининг сендан бўлак хушторлари ҳам тўлиб-тошиб ётибди, демокчи. Мен кетсам ё кетказишса, хонага Назиров домла бошқа шогирдини жойлаштиради, барча жиҳозлар... оромкурси ҳам ўшанинг ихтиёрига ўтади... хонанинг янги эгаси – ким бўлмасин – сўқим-да, гавдасини оромкурсига ташлаб, ясланиб, ялтоқланиб ўтиради!.. ётади!.. Оромкурси эса момик ва оппоқ қоматини шармандаларча кўз-кўз қилиб нозик елкаси, билакларини ўша сўқимнинг (Кўклам шундан бўлак ортик ҳақоратли таъриф тополмаётган эди!) ихтиёрига бериб тураверади!..»

Бу даҳшатли ўй Кўкламнинг миясини ёриб чиққудек ўртаб юборди, йўл-йўлакай бозорчага шўнғиб ўтишни ҳам унутиб ётоқхона томон шамол янглиғ учиб боришни, хонага қуюндай ёпирилиб кириб эшикни қайта очилмайдиган қилиб қулфлашни, қайтиб инсон бетини кўрмасликни, то оч қолиб, то холдан тойиб ўлиб-нетиб кетгунича оромкурсининг оғушида ўтиришни, оёқларини кучоклаб ҳаётдан кўз юмушни, башарти қазо вақти етса оромкурсига қўшиб тупроққа қўйишларини сўраб васиятнома қолдиришни кўнглига тугди... ҳовлиқиб хонасига кирди, эшикка беҳол суянганича оромкурсига қаради – тахтадек қотди-қолди!.. У не кўз билан кўрсинки, оромкурсининг устида... қорамтир бир шим осилиб ётар,

шимнинг икки почаси оромкурсининг тарвақайлаган ён суянчикларини кучиб, шармандали бир алфозда полга кадалиб турарди!..

Кўклам бундаин оқибатсизликни кўриб эси оғди. Азбаройи иродасини қўлга ололмаганидан «Отажон!» деб инграниб юборишига оз колди. Ич-ичидан қайнаб-кўпириб, аъзои баданига қуйилган ёввойи шиддат таъсирида шимни бутидан чангаллаб юлиб олди, оёғининг остига босиб қаттиқ тортди – шим тариллаб почаси иккига айрилди, сўнг уни дуч келган томонга отди... Кўкламнинг қўл-оёғи шалвираб бошини тиззалари орасига солинтирганича чўк тушди... «Энди қандоқ қиламан?.. Ким деган одам бўлдим?.. Ким мени бу савдоларга гирифтор этди?.. Қачон?.. Қачон қутуламан булардан, бундан?.. Наҳотки тuzалмасам?.. Касаллик, хасталикнинг давоси топилар, ахир?.. Ахир бутун умрим телба-тескари бўлиб кетмагандир, мен шўрликнинг?.. Шўрлик бўлиб колдимми, дада?.. Одамлар қатори ўйнаб-кулиб юриш, яшаш шунчалик қийинми?! Наҳотки, «Бас» деб мана шу бачкана қизиқишларимдан воз кечолмасам?! «Бас!» дейману қутуламан... Қутуламан!.. Халос бўламан!.. Хонаси керакмас! Каравотиям, стол-стуллариям бошшидан колсин!.. Оромкурсини топганнинг отасига лаънат!.. Берадиган оромларига қўшиб лаънат!.. Ороммиш-а, ороммиш!..»

Кўклам ингради, баданига майда-майда нарсалар тошаётганини якқол сизди, димоғига қўланса ис урди... Кўнгилсиз ҳодиса юз бераётгандай юраги ғашланди, бунинг боисини англашга тиришди – уриниши самара бермади –беҳосдан қаттиқ босинқиради: аввал ғўлдираб, сўнг чўчиб, сапчиб ўрнидан турмоққа чоғланди – кимирлай олмади. Нафас олиши қийинлашганини, қўллари тобора мадорсизланиб устидаги кўрпани очиб ташлашга ҳам чоғи келмаётганини пайқади – капалаги учди!.. Минг машаққатлар билан ёнбошига ўгирилмоқчи эди, гавдаси бурилди-ю, бошини силжитолмади, шундагина у қандайдир нозик, лекин кучли қўллар ҳиқилдоғидан босиб-бураётганини сизди! Силтанди, типирчилади, узун, орик бўйнини қотилнинг чангалидан

бўшатолмади – жони кўзига кўринди! Миясига, «Наҳотки, шу қадар бемаъниларча ўлим топаман!» деган ўй келди-ю, жонҳолатда «Ҳой» деган эди, овози чиқмади, яна уринди – овози бўғиқ эшитилди, «Ким?! Ким бор-р?!» деганча бўғзидан кўлларни айирди, бир силтовда бошини болишдан узгани ҳамон оромкурси бир газ орқага сурилиб борди-ю, тарақлаб тек туриб қолди. Кўклам аниқ кўрди – оромкурси чайқалиб, ағдарилиб тушаёзди, аниқ эшитди – оромкурси ён-верига эмас, балки юқорига – оқшом Кўклам юлқиб олиб иткитган – хона тўридаги девор пойида уйкалак бўлиб ётган шим томон сурилган эди!..

Кўклам каравотдан туриб бўйнини, гарданини силади, кўрққанидан қийналиб нафас олаётгани учун осма айвон эшигини очди ва:

– Шунақами, ҳали! Ниятинг бузукмиди?! – дея наъра тортди. – Ҳайкириғи йиғламсироқдек туюлди ўзига – югуриб бориб шимни олди-да, қорбўрон ўйнаётгандек жаҳл билан думалоқлаб кучи борича осма айвон эшигидан кўчага отди! Дарғазаб бўлиб, оғзи кўпириб ўдағайлади: – Кино бир томоша, унда айб йўқ! – Шундай деди-ю, назарида «айб отамда» дегандай бўлди. Шошиб гапни айлантирди: – Отамда ҳам эмас гуноҳ! Ҳаммаси сенинг касофатинг! Сенга йўликдим, бошим ғалвадан чиқмади!.. Зотинг пастлигини билардим-у, тагин ишонгандим: ёнингдан бир қадам жилмай дедим – домладан балога қолдим, жони-жаҳонимни бахшида этишга тайёр эдим – оқибатсизлик қилдинг – мендан кўра хоин шимни афзал кўрдинг!.. Биламан, бошқа биронта сўқим келса ҳам индамай ялпайиб ўтираверасан, кифтингни тутиб! Риёкор! Э, оромкурси бўмай ҳар нарса бўл!

Кўклам ортиқ ҳақоратли сўз тополмай жим бўлди. У Назиров домланинг хузурига кириб борганида, домласи ковоқ уюб, гоҳ шогирдининг ранг-рўйини, гоҳ уст-бошини ажабсиниб кузатаётганини сезганида ҳам шу кайфиятда эди. Назиров домла кўзларини лўқ қилиб шогирдини узоқ кузатди-да, ниҳоят оғир «уф» тортиб беҳосдан гапга тушди:

– Ҳар йигитга омад кулиб бокади, Кўкламали... Аввал бундайроқ омад келади, одам унга кўникади, сўнг каттароғи насиб этади. Баногоҳ тушган омаддан унча бунча одамнинг бели майишиб кетади... – Домла ўйга толди. Кўклам гапнинг нишаби қаёққа оғаётганини фаҳмлаганди. Назиров давом этди: – Дуппа-дуруст, эсхушини таниган кишилар, масалан, арзимаган мансабни эгаллайди-да, кўз очиб кўрган курсисига қапишиб олади. Қапишиб олдим, бас, вазифаси, бурчи бир ёқда қолиб мансабидан айрилмасликни кўзлайди. Курсининг этагини кўзига суртадиган одам ҳеч қандай пасткашликдан қайтмайди...

Кўклам «домла оромкурсидан хабардор экан-да», деган хаёлда тамоман бўшаша бошлаганди, Назировнинг мансаб курсисидан сўз очгани мутлақо тасодиф эканини сизди. Назиров домла туйқус бош кўтарди-да, ўғитлари шогирдининг энсасини қотираётганини пайқади ва нечук бу даққи одобномани чўзиб ўтирганига ўзи ҳам ажабланиб, мақсадга кўчди:

– Хуллас, буларга ўзингизнинг аклингиз этади, Кўккламали, фақат ёшлик қилиб қўйманг деб кўрқаман, ука... Раҳматли Жанобали ака...

«Жанобали акангизни тинч қўйинг!» деб юборишдан базўр тилини тийди Кўклам. Мияси шишиб кетди. «Чидайман, зиғирча чидайман. Оромкурсининг оёқларига бош уриб айланиб-ўргиламан, қишлоққа бормайман, уйланмайман... илмий ишига – инкорни инкорига ҳам тупурдим!..» Кўклам оғзидан чиқаётган сўзларни ўзи эшитмаётган эди, устма-уст хитобдан толиқиб бир зум тин олди-да, ҳозиргина аҳд қилаётган ниятларига тамомила зид қарорга кела бошлади: «Ёшлиқ қиламанми-йўқми, ўзим биламан. Оромкурсига банди бўлмайман. Ётоқхона интизомига ҳам, «Интизом»чиларига ҳам тупураман!.. Ҳа, мен ундай одам эмасман – мен Жанобали Тонготаров эмасман, у кишимнинг ўғлиман, холос. Ўғлиман, ўғли!.. Отам учун жавоб бермайман!.. Мен курсининг оромларидан воз кечаман!.. Баҳридан ўта... оромкурсининг аҳволи нима кечади?.. Ўзим қандоқ қиламан? Ўзим...» У тўрт-беш кун

асносида танасининг табиий аъзосидай бўлиб қолган оромкурсининг баҳридан ўтиш у ёқда турсин, ундан айрилишни ақлига сиғдиролмади, бинобарин, кўчада ортиқ санғимай ётоқхонага ошиқди.

– Ҳамманинг оғзида сен билан менинг ғийбатим,— деб дағдага қилиб сўқиниб кирди эшикдан. – Нима эмиш, мансаб курсиси не-не одамларни йўлдан оздирган эмиш!.. Сенга ўхшаш курсиларга ҳаддан ортиқ меҳр-муҳаббатнинг охири вой эмиш!.. Сен мени чалғитаётган эмишсан!.. Домлам насихатдан бўшамайди, ёшлик қилиб қўймас эмишмиз!.. Хонани эгаллаб олиб ўзбошимчалик қилаётган эмишман. Вой, тавба-ей!..

Кўклам жомадоннусха портфелини каравотга иргитди, туфлисини ечди ва не кўз билан кўрсинки, оромкурси хонанинг ўртасида – унга терс ўгирилиб турарди. Кўклам гапдан тўхтаб, шамдай қотди, кўчадан келганида оромкурси биринчи марта ундан бетини, оромбахш қучоғини терс ўгириб туриши эди. Кўкламнинг кўз ўнгида тунги машмашалар гавдаланди. Уларни унутганига ўзидан ажабланди... Оромкурсининг висолини илмий ишидангина эмас, бутун ёруғ жаҳондан афзалроқ ва азизроқ кўрган тунов кунлари оромкурси билан ораларига совуқчилик тушиши эҳтимолини чандон чирансин – хаёлига сиғдиролмас эди, мана, энди ўйлаб кўрса оромкурсининг дийдори ҳафта ўтмай уни ақлдан оздириб қўяёзибди. На кунида, на тунида ҳаловат бор!.. У қишлоқдаги онасининг, опаларининг, бу ёқда домласининг, Аянинг баҳридан ўтса-ю, оромкурсининг оёқларига бош уриб топинса-ю, иззатини билмаган бу мальюн унинг жонига қасд қилса?!

Кўклам анчагача ҳовурдан тушмади, оромкурсини туртиб-суртиб аламидан чиқмоқчи эди – қўли бормади, уни энгил-бош илинадиган ишкофнинг биқинига суриб деворга ўгириб қўйди – шундай қилиб хумордан чиқмоқчи ва ишга шўнғимоқчи эди – дам-бадам хаёли оромкурсига кетаверди, эътибор бермай мук тушиб ёзавераман деса оромкурси «ҳиқ-ҳиқ»лаб йиғлаётганга ўхшади. Кўклам буни кўргани сайин айниқса, оромкурсининг оппоқ елкасидан таралаётган сеҳрли ва афсункор

ёғду ундаги қатъиятни поймол қилиш хавфи туғилаётган эди. Кўкламнинг қайсарлиги тутди – у шартта турди, суюкли оромкурсининг орқасидан бориб унинг икки биқинидан кўтарди-да, осма айвончага чиқариб кўйди.

Сал бўш келса, тамом, ҳаммаси қайтадан бошланади, энди бўш келмайди у. Ўзининг нафсониятини ўйлайди... Кўклам ясама салобат билан стулга оғир чўкди. Шу чоғ эшик жуда оҳиста, хижолатларга тўла ўнғайсизланишлар билан чертилди. У сакраб турди, стулни шовқинсиз суриб, оёқ учида эшикка қамти келди – кулоқ солди, ташқарида инсон зоти турганга ўхшамади. Шунда у кулоғини эшикка босгудай яқинлашди, қоғоз-қаламнинг элас-элас китир-қитири эшитилди. «Ўшалар!» деб юборди Кўклам ичида ва ғойибдан келган бир ғазаб ва қутқу билан ботирланди – эшикни шартта тортди. У елкамаелка саф тортиб турган «Интизом»чиларга қараб улгурмай Хизматчи без бўлиб фармон ўқиди:

– Сиз – оилалилар ётоқхонасининг 913-хонасида истиқомат қилувчи илмий ходим Тонготаров Кўклам Жанобали ўғли ётоқхона қонунлари мажмуасининг 1037-рақамли модда...

Кўклам тутақди. Хизматчининг совуқ афтига мушт туширгудек вазоҳат билан ўқрайди.

– Тинчлик борми бу ерда ё йўқми?! – деди ўшқариб.

Йўлак жаранглаб кетди. Вакил шовқиндан ўнғайсизланди-ю, пинагини бузмади. Хизматчи келган жойидан давом эттирди:

– ...нинг 51-бандида қайд этилган шартни қўпол равишда бузганликда айбланасиз!..

– Мени ким бузган? – сўради фавқулодда босиклик билан Кўклам хўмрайиб.

Вакил билан Хизматчи муддаони тушунмай елка қисишди.

– Мени ким бузган? – саволни такрорлади Кўклам.

Яна жавоб бўлмади. Кўклам тутақди, бирдан бақирди:

– Шартни бузган бўлсам, эрталаб хотиржам айтилса бўлмасмиди?! Тунда ҳаловатни бузиш шартми?! Ёки

«Йўқолинглар!» деб қувиб солайми? Шунини истаяпсизларми?

Кўкламнинг бояги вазминлиги энди «Интизом»чиларга кўчган эди – улар шунча гапни фавқулодда вазминлик билан, балки бетаъсир тингладилар.

– Оромкурсини балконга чиқариб қўйибсиз..

Кўклам навбатдаги гуноҳи азимидан хабар топиб баттар қуюшқондан чиқди:

– Мен одамманми?

– Одамсиз.

– Хона менга берилганми?

– Сизга.

– Оромкурси шу хонаникими?

– Шу хонаники.

– Шундай экан, оромкурсини қаерга қўяман, нима қиламан – ихтиёрим эмасми?!

Вакилнинг яноғи учди, Хизматчи жавради:

– Сизнинг ихтиёрингиз «Интизом» назоратида... Хона сизга берилган. Оромкурсидан қандай ўтириш-ўтирмаслик ихтиёрингиз. Лекин биз чизган чизикдан чиққан заҳотингиз хонадан бадарға этиласиз. Курсига зиғирдек кўполлик қилишга йўл қўймаймиз. Асло!

Кўклам наъра тортиб кулди. Вакил билан тил топишишга қасд қилдими, югуриб бориб айвончадан оромкурсини кўтариб эшикка келди:

– Шуми? – деди тишлари орасидан тупук сачратиб. – Шундан воз кечсам қутуламанми?! Мана-мана!..

У бакириб, сўқиниб оромкурсини йўлакка чиқариб «Интизом» чиларнинг оёғи остига ташламоқчи бўлар – дам тикка, дам ёнбошлатиб, дам қийшайтириб уринар – оромкурси эшикдан сиғмас эди. Кўклам ҳансиради, лекин ғазабдан тушмади. Қандоқ бўлмасин оромкурсидан қутулиш чорасини излади. – Шунинг баҳридан ўтсам қутуламанми?.. Мана, олларинг! Мана!..

Вакилнинг яноғи ҳар сафаргидан қаттикроқ учди, буни кўрган Кўклам «Хизматчи устимга ташланса керак» деб ўйлади, бироқ қутилмаган ҳодиса юз берди: йўлак адоғида аёл кишининг юракни ўртаб қичқиргани эшитилди. Кўклам «биронтасини лифт қисиб қолди» де-

ган хавотирда ёрдамга югурмоқчи эди, Хизматчи билан Вакил ярим одим олдинга юрди – уларнинг кўлидаги ноз-неъмат тўла патнис Кўкламнинг йўлини тўсди. Кўклам бўйнини чўзиб қарамоқчи эди, лифт хужрасидан қиз боланинг, «Ким бор? Ёрдам беринглар!» деган аламли ноласи қулоқни тешиб юборгудек эшитилди.

– Қиз боланинг номусига тажовуз қилишингиз яхшимас...

Кўклам вакилнинг гапига тушунмади, Хизматчи унга илова қилди:

– Хотинбоз, бузук, деб ёзамиз – бўлак иложимиз йўқ...

«Интизом»чилар Кўкламни урмадилар, сўкмадилар, унга ортиқ танбех бермадилар ҳам – шундай деб қайтиб кетишди, холос. Кўкламнинг вужудига қалтироқ турди, туни билан қаҳратонда қолган одамдек тишлари тақиллади – юрмади, судралди, ярим одим ташладими-йўқми – яланг полга юзтубан қулади...

– Ая, кўйинг, ундай деманг, Ая, – деб тавба-тазарруни қуюқ қилди у ижарадаги ҳовлига кириб борган заҳоти кампирнинг чакаги очилганидан чўчиб. – Сиззи нега унутай, Ая? «Оқибатсиз чиқдинг» дейсиз-а, ишим бошимдан ошиб кетди, бугун келаман-эрта келаман деб ҳафта ўтибди-я, аяжон.. Бугун кунбўйи сизни ўйладим, домла кетган замони жуфтакни ростладим. Уйингизни, мошхўрдангизни соғиндим, Аяжон!.. Ҳаммасини баҳридан ўтаман, бу ёғига одам бўламан энди, одам!..

Ая Кўкламнинг сўзамоллигига ҳайрон бўлиб зумда жаҳлидан тушди, ҳарбийдан қайтган неварасини бағрига босаётган бувидек на ўпиб, на суюб тўйди.

– Ҳай, менга қара! Вой, шўри-им, рангинг бир ҳолатда бўб қоптию! Нима бўлди, ўзи? Касал-пасалмасми-сан? – деб қайта бошдан парвона бўла кетди. Хаҳ, ўқиши бошшида қосин-а, шундай болани одамгарчиликдан чиқарадиган бўлса!.. Ҳалиям кеч эмас – кет, онанг айлансин, болам, қишлоғингга жўна, – деди кампир қақшаб. Югуриб-югургилаб исиріқ тутатди, чойга зира уқалаб ичирди, яна алланималар қилди. «Ётти ёт бегона Ая

шунчалик куюнса, онам не кўйларга тушаётган экан» деган ўй Кўкламнинг ичини тирнади. Дили орзиқиб кетди... ярим тунгача Ая билан эзмаланишиб ўтирди.

– Уйлансанг, хотининг бир этак бола туғиб берса, қаторлаштире-еб шўтга обкесанг. Ўша кунларга етказсин, ўзи... – деди Ая кенг енгининг учини кўзига босиб.

Эрталаб уйқудан уйғонганида Кўклам онадан янги туғилгандай енгил ҳис қилди ўзини, ёлғиз қолганида бошқаролмайдиган ўй-хаёллари беш кун асносида топган азобларни унутган эди. Ая пиширган қайноқ ширчойдан бир косасини шимириб, кафтларини тўлдириб-тўлдириб ўқиган дуоларини жон қулоғи билан тинглаб, келиб туришга ваъдаларни қуюқ қилиб хайрлашди. «Худо эс-хушингдан бегона қимасин – яхши гўшангаларга куёв бўлиш насиб этиб, ували-жували бўгин». Аянинг дуоси Кўкламга нашъа қилди, дам-бадам уни ўзича такрорлади... Уйланади, ўғил-қизли бўлади, ўғли улғаяди, яхши одам бўлади... Ўзига ўхшаб олимликни танлайди ёки... бобосига ўхшаб бирон баобрў курсини эгаллайди. Ахир бобосидан менга, мендан унга ўтадиган қонимиз бир-да!.. – Кўклам ич-ичидан уйғонган тушунуксиз ваҳмдан илкис чўчиб тушди, азбаройи баданидан совуқ тер чиқиб кетди, шоша-пиша хаёлларини қувиб солишга тутинди – шайтонга ҳай бериб ўзини тинчлантиришга уринди-ю, «Касаллик боламга ўтса-чи!» деган малъун савол миясига тиғдек қадалди – кўз олди қоронғилашди, хушига келмоқ ниятида зудлик билан ўзини чалғитди: – «Бунга йўл кўймайман!» деб юборди беихтиёр, шундай бир комил ишонч билан айтдики, Аяниқидан чиққандаги кайфиятини дарҳол тиклади – енгил тортиди – кун бўйи берилиб, астойдил ишлади, бир неча дафъа хаёлига тирғалган «Интизом»-чиларга, боя йўлда туғилган малъун саволга чап берди – «Шу ўй каммиди!» деб эски-янги телбавори хаёлларини кўшиб ҳайдади. Домла Назиров у билан бугун ҳар қачонгидан очилиб суҳбатлашди, қулишди, хайрлашаётиб, «Бу бошқа гап, Кўкламали» деди мамнуният билан. Домла не боисдан бундай деди – Кўкламга

қоронғи эди, лекин у бу ёғини ортиқ ўйлаб ўтирмади – шу дақиқаларда у ҳамма укубатлардан қутулиш чорасини топгандек эди... олам кўз ўнгида яшнаб-яшариб кетди!.. «Бўш келадиган анойи йўк! – деди у авзоига зид ўларок, ижирғаниб. – Ўғлим касал бўлмайди, йўк, ўғлимга касал юктирадиган аҳмоқ эмасман. Унақанги пасткаш ҳайвон эмасман мен!.. Туғилмаган ўғлимнинг ташвишини тортмаслик учун ўзим даволанишим керак, ўзим!.. Ўзим даволансам бас, олам гулистон! Қандай бўлмасин, касаллик кейинги авлодга ўтмаслиги шарт!.. – Кўклам бу хаёлдан шундай роҳат-ором туйдики!.. Кўнгли суст кетди. Давосини топаман, чорасиз иш йўк дунёда. Ҳаммаси ўзимга боғлиқ, ёлғиз ўзимга!..»

Оқшом дорилфунун дарвозасидан чиқаётиб сокол кўйган, араббашара йигитга дуч келди.

– Зиё авлиёлардан саломлар! – деб уни тўхтатди «сокол».

Кўклам дабдурустан нима дейишини билмади. «Менда нима юмушингиз бор?» дегандек «сокол»нинг афт-ангорига анграйди ва... шўҳ ва қув, ўйноқи тим қора кўзларга қараб қолди-да, тўсатдан, «Э... э, Зиёмисан?!» деб шарақлаб кулиб юборди.

– Ўтакани ёрдинг-ку, Зиё, бу ерда нима қилиб юрибсан? – сўради Кўклам ҳамқишлоғи, ўзидан қуйи синфда ўқиган мактабдоши, қишлоқда «авлиё» лақаби билан танилган Зиёдан.

– Шетта ўқийман-ку, билмайсизми? – деди Зиё тиржайиб. – Қишлоқдан хат бор. Ўшани опкелаётувдим.

– Қандай хат, тинчликми? – шошиб сўради Кўклам. Хаёлидан худди қишлоқда хунук ходиса юз бергану Зиё боядан бери унинг этини ўлдириш учун майнабозчилик қилаётгандек туюлди. – Қани, хат! Кўрсат!

– Э-э, билмадим, йўлда йўқотдим шекилли. Киссадан тушиб қопти, – деди Зиё эснаб. – Чамаси, энангиз сизди уйламоқчи. Эртагаёк етиб бормасангиз, ўзлари келиб обкетар эмиш.

– Ким айтди? Хатни сенга ким берди? – ҳамон ишонқирамай сўради Кўклам. Назарида онаси эртага

келиб обкетади-ю, индин уйлантириб кўядигандек юраги орқасига тортди.

– Э, мана, манави киссанинг тешигига қисилиб қолган экан, – деди Зиё илжайиб. У букилиб, эзғиланган хатни узататуриб товушини сирли оҳанг билан бежаб Кўкламга шипшиди: – Қишлоққа каттакон одам бўлиб борсангиз би-ир гижбадабанг тўй бўларди-да, ака!

Кўклам жавоб бермади, пича эзмаланишиди-ю, хаёли паришон хайрлашди, ичи хувиллаб ўзини оёқлари ихтиёрига топширди, шуурини бояги дайди-девона хаёллар буткул забт эта бошлади... Гижбадабанг тўй икки кунда ўтади – уйланади, келин билан тил топишиб тотув яшайди, рўзғор ташвишларига чалғиб манави савдойи хаёлларни унутади, вақт-соати етиб худо фарзанд это этса – о-о! Кўклам ўлгудай болажон – ана ўшанда ундан кўра бахтиёрроқ одам бўлмайди дунёда – «уйлантираман» деб хат битган, ҳоли-жонига қўймаган онажонини кафтида кўтариб юради жажжи неварасига кўшиб... Ўғилдиркиздир, фарзанди улғаяди, ўқийди, эл-юртнинг назарига тушган катта одам бўлади, ўғли кам деганда вилоятнинг баобру... – Кўкламнинг боши чайқалиб кетди, кўз олди хиралашди, тиниқлашди, «Баобрўликнинг уйи куйсин, оромкурсининг уйи куйси-ин! Менинг ўғлим қандай одам бўлади?!» дея хитоб қилиб юборди у... «Отамдан менга мерос қон унгаям ўтади-ку?! Ўғлим қай аҳволга тушади?.. Менга ўхшаб, хойнаҳой мендан бешбаттар... Амалдор бўлмаса-чи!.. Ўқиса, билим олса-ю, амални, мартабани кўзламаса?.. «Интизом»чилар назарига тушмаса?.. Манавинақа ётоқхоналарга қадам босмаса... эхтимол, Жанобали Тонготаровда айб йўқдир, шўрлик отаси ҳам Кўкламга ўхшаб ич-этини еб адо бўлгандир? Амал курсисига ўтиргану ундан кутулолмаган, ўз билгича иш тутиб амалидан воз кечай деса, «Интизом»чилар таъкибидан кутулмаган – икки ўт орасида қолиб, дардини бировга очолмай пировардида юраги дош бермаган... Катта вилоятнинг обрўли зотларидан бўлса-ю, хар қадами «Интизом»чилар назоратида турса, оромкурсидан ўз ҳолича фойдалана олмаса... курсининг ороми қоладими?! Кўклам хаёллари оқимига кўшилиб юрди-

юрди, ётоқхонага етди, ичкари кираверишда атайин шошилмай калитни олди, қоровул мўйсафид билан қуюқ саломлашди, ҳатто қўл олиб кўришди, мўйсафид бундан таажжубланса-да, «ҳозир елдай кириб кетади» деб кутганди, йўқ, Кўклам салом-алиқдан сўнг ҳам ошиқмади. Мўйсафид атрофда ҳеч зоғ йўқлигидан фойдаланиб, насихатгўйлиги тутди – «Олим болам» деб минғирлай бошлади. Кўклам отахоннинг нуроний чехрасига ўлик назарини солиб турди-да, индамай-нетмай эшиги очилган лифтга кирди, тўққизинчи қаватга кўтарилгунга қадар Зиёдан олган хатни ўқимокка тутинди – хат анча узун эканини, у «Ўғлим!» деб бошланганини кўрди-да, кафтига сиқимлади. Вақти келади, у ҳам вояга етган ўғлини рўбарўсига ўтқазиб, «Ўғлим!» деб насихат бошлайди, «Жон, ўғлим!» дейди, «Кўзингни оч, эсхушингни йиғгин, отам», дейди, кўп ва узоқ гапиради: «Намунча одамови бўлмасанг, рангингни қара, одамларга қўшилгин, ўйна-кул, нималарни ўйлаб сиқиялсан? Шаҳарга жўнатай, ўқишга кирасан – чалғийсан, болам... Ўқишни битириб қайтсанг, ке, кўй, бундайроқ жойда ризқингни териб юраверарсан, менга мартабанг эмас, соғлигинг керак... уйлантирай, неvara кўрай...» Ўғли бошини кўтариб унинг кўзига тик қаролмайди, аксинча миқ этмай кўзини олиб қочаверади. Ўғлининг изтироб чекаётганини сезган Кўкламнинг ичи тилка-тилка бўлай дейди, азобларга тўла кечинмаларидан ўзи ҳам оғиз очолмайди, ўғли ҳам... «Чурқ» этмай ўтирган ўғлининг кўзларида «Ҳаммаси ўзингиздан ота. Ўзингиздан ўтган», деган маломатни уқади. У-уу-ух-х!.. Бундай маломатни кўтара олмайди, Кўклам, йў-ўқ, сира-сира, иложи йўқ,!.. Кўклам хонага кирган замони туфлисини ечиб, оёғига шиппагини илди. Қўли, оёғи қалтираётганини сезди, «Ўғлим!... – деб онаизорининг номасини ўқишга тутинди. – Отанг раҳматли сени – ёлғиз суянган тоғимни... болажоним!..» Кўклам тишларини ғижирлатиб хатни ғижимлади... манглайдан, гарданидан дувиллаб тер қуя бошлади... Онажон! Дада! Ҳаммасидан воз кечаман... ҳушимни йиғаман... ҳеч нарса керакмас, менга!.. Ороми ҳам, обрўси ҳам... Тупураман, онажон, ҳаммасига! Ка-

салимни даволатаман, соғаяман, онажон!.. Мана, ҳозир бир ёқлик қиламану тўппа-тўғри табибга бораман, доридармонлар оламан... «Эмига тушсин» деб дуо қилинг, онажон... Дуоларингиз ижобат бўлсин, муолажа эмига олсин... Айтганингиз келсин, онажон... мана, қаранг, қараб туринг, бир зумда ҳал қиламан, бугун дори-дармон олиб эрта субҳидам қучоғингизга етиб бораман...

Кўклам бамайлихотирлик билан стол устида аралаш-қуралаш сочилиб ётган китоб-дафтарларни тахлади, латта олиб стол-стулни артди, сўнг кўз кўзга тушишидан ҳайқиб, юзини тесқари буриб туриб, оромкурсининг елкасини, ён суянчикларини эринмай обдон артди, хўрлиги келди... латта қўлидан тушиб алла-паллагача оромкурсининг оппок, момик билагини силаб-сийпалади, силадидийпалади, эркалади – кўзлари юмилиб узок тин олди, сўнг йиртқич бир талвасада оромкурсини даст кўтарди, кўтариб бориб, оёқ учида осма айвон эшигини авайлаб очди, ташқарига чиқди, чиқди-ю, шу чоғ эшик қаттиқ ва асабий тақиллади, гурсиллади – Кўклам бир зум тўхтади, боши узра азот кўтарган оромкурсини оёғининг остига оҳиста қўйди, ҳолсизланиб унга маъносиз термилди, оромкурсининг устига чиқди-да, айвончанинг темир панжараси устидан ошиб ўтиб, ўзини пастга ташлади...

1990 йил.